

SOUBORNÉ DÍLO UMĚLCŮ PRAŽSKÉHO ROKOKA V HORNÍ LUŽICI HLAVNÍ OLTÁŘ V MARIENSTERNU OD F. LAUERMANNA, I. F. PLATZERA A F. K. PALKA

Ze zemí luteránských, od počátku 18. století opět katolických saských kurfiřtů,¹ zůstalo značnou měrou katolickým markrabství Horní Lužice (spravované po zániku míšeňského biskupství za reformace od roku 1560 církevně budyšínskou exemtní kolegiální kapitolou),² v němž si císař zachoval i po jeho odevzdání albertovské linii Wettinů „ius protectionis“ v náboženských věcech. Spojení Lužice s českými zeměmi zůstalo těsné, posilováno především studiem bohoslovců srbské i německé národnosti v jezuitských konviktech v Chomutově, Litoměřicích, Českém Krumlově, Olomouci a v Praze,³ kde byl podle záměru dvou budyšínských kanovníků (pojatého již roku 1696) na Malé Straně vybudován roku 1728 lužický seminář.⁴

Baštami katolicismu v Horní Lužici byly dva kláštery cisterciáček, Marienstern (Stella Mariae, Marijna Hvězda) a Marienthal (Vallis Mariae, Marijn Doł), patřící do svazku českých klášterů cisterciáckého řádu větvi mužské i ženské a od 17. století, doby velkého rozkvětu starých řádových domů, do nově utvořené českomoravské vikárie. Český lev z roku 1739 na kašně před kostelem v Mariensternu, kam byli ustavováni vizitátoři

---

¹ P. F. Saft, *Der Neuaufbau der katholischen Kirche in Sachsen im 18. Jahrhundert*, Leipzig, 1901; S. Seifert, *Niedergang und Wiederaufstieg der katholischen Kirche in Sachsen*, Leipzig, 1905.

² W. Gerblich, *Johann Leisentritt und die Administratur des Bistums Meißen in der Lausitzen, Görlitz*, 1931.

³ S. Seifert, *Die Verehrung des hl. Johannes von Nepomuk im Bistum Meißen*. In: *Johannes Neuhardt-Johannes von Nepomuk. Ein Text-Bild-Band*, Graz-Wien-Köln, 1979, 115.

⁴ G. Wuschanski, *Das Wendische Seminar St. Peter auf der Kleinseite in Prag*, Wien-Leipzig, 1893; J. Líbalová-M. Vilímková, *Budova Lužického semináře na Malé Straně*. In: *Památková péče*. XXVII, 1967, 132-138. — Ze seminární kaple pochází obraz polopostavy sv. Petra v budově biskupství v Budyšíně, který je nepochybným dílem Michala Václava Halbaxe; za jeho zpřístupnění děkuji dómskému kustosovi dr. Siegfriedu Seifertovi, který připravuje o Lužickém semináři studii.

a probošti nejprve z kláštera Alzella (do 1540), pak Neuzella (do 1817) a nakonec z Oseka, působí proto přímo manifestačně.⁵

Je tudíž příznačné, že když se abatyše v Mariensternu Josefina Elgerová (1746–1762) rozhodla zřítit nový oltář, nevyhledávala umělce saské, nýbrž obrátila se přímo do Prahy.⁶ Provedl jej z různobarevných mramorů malostranský kameník František Lauer mann (1714–1778) „podle předloženého modelu“, jak se uvádí v podrobné smlouvě z 26. dubna 1754; úplně vyúčtování kvitoval v srpnu 1756. Dopravní náklady z lomu do své dílny hradil sám, transport z Prahy do Pirny (nejspíš lodí) a odtud na místo určení, který zajišťoval, platily objednavatelky.⁷ Plasty dodal

⁵ E. Schmidt, *Die Zisterzienserinnenabtei St. Marienstern und die Wallfahrtskirche zu Rosenthal*, Leipzig, 1959, 80.

⁶ *Kloster Marienstern*. Beiträge von H. Magirus und S. Seifert, Leipzig, 1974, zde bibliografie starší literatury, v níž jsou o oltáři vesměs jen zmínky bez odkazu na pramen z klášterního archívu, za jehož zpřístupnění děkuji abatyši a domině za laskavého přispění dr. Elisabethy Hütterové z Institut für Denkmalpflege in Drážďanech, za jehož dozoru byl oltář v posledních letech rekonstruován navrácením plastik, nahrazených r. 1899 novými a od té doby umístěných v ambitu kláštera.

⁷ „Im Nahmen Gotts! Sey hiermit zu wissen, daß heut zu Ende gesetzten dato zwischen der Hochwürdigem, Hoch Edel-gebohrnen in Gott andächtigen Jungfrauen, Jungfrauen Josephen Elgerin des fürstl. Stifts, und jungfräul. Closters Marienstern erwehlten Abbatissin und Domina, an einem, und dem achtbahren Herrn Frantz Lauer mann, Bürgerl. Stein-Metz-Meisters in der Königl. Bömischen Kleinen Stadt, wegen eines neu aufzurichtenden Altars am anderen Theil nachfolgender zu recht beständiger Contract wohlbedächtigt verabredet und beschloßen worden. 1) Es verobliget sich nehml. gedachter Herr Stein-Metz-Meister vermöge vorgewiesenen Modelo dieses Altar nehml. das Antipendium nebst denen zwey Seiten Postamentum, und zwey Stafflen um das Antipendium herum wie auch die obren Postamente, wo die Säulen darauf stehen mit denen zwey Trag-Steinen und der Seiten Wand nebst dem Tabernacul, item, die zwey Seiten Portale, nicht minder die vier mit ihren Schafft-Gesims, und den Kern zum Capitalen, wo von die Verzierung dem Bildhauer obligen soll. 2) Ferners die Architektur, Frieß- und Hauptgesims sambt den ganzen Aufsatz von puren Marmor-Stein verschiedenen Coloren fleißig auszuarbeiten, und zu poliren, nicht minder die Steine aus dem Stein-Bruch biß Prag auf Seine Kosten zuführen werden von Seiten E. Hochlöbl. Closters Marienstern die verfertigte Arbeit von Prag bis Marienstern auf ihre Unkosten beygeschafft werden, mit den Bedinge, auf daß der H. Stein-Metz-Meister von die sichern Transportirung, als vor sein Eigenthum die beßte Sorge trage. 3) Ob solche oberber(führte Arbeit versprechet Ihre Hochwürden und Gnaden die Frau Abbatissin nebst sämtl. Hochlöbl. Convent dem Stein-Metz-Meister Drey Tausend Fünff Hundert Thaler — i. e. 3500 Rthl. in gutter gangbahren Müntze nach und nach zu bezahlen, wie dann jedes mahlihe Zahlung auf den Contract vermercket werden soll. Weilen um beide Seiten respective Contrahenten nochmahlige ernstl. Wille und Mainung ist; Als ist zu steter Erhaltung gegenwärtiger Contract in duplo zu Pappier gebracht, von beyden Theilen eigenhändig unterschrieben, und besiegelt worden, Sigl. Closter Marienstern den 26. April 1754 (Frantz Lauer mann — Hierrauf empfangen... 200 Rthl. — 300 Rthl. / 1754 den 18. July empfangen... 500 Rthl... 750 Rthl. / 1755 den 24. Februari empfangen... 1100 Rthl. / 1755 den 25. Jenner empfangen... 500 Rthl. ... 750 Rthl. / 1755 den 5. August empfangen... 400 Rthl. ... 600 Rthl. / Dieße Contract ist vollständig in Richtigkeit gebracht und bezahlet / So geschehen den 12. Augusti 1756 Frantz Lauer mann. — Vyučtování dopravních nákladů (doprovod a dozor při transportu z Prahy do Mariensternu): „Specification deren Unkosten bey der Lieferung von Prag biß Birna wie hier folget / Als nemlich 1753 seint die Ausgaben sich belaufen in einer Suma... 284 R 29 Kr. / Dann 1756 die letztdere Lieferung seinst die Ausgaben von die Verß(etz)ung gegeben... 80 R / Mehr von den

Ignác František Platzer (1717–1787), s nímž byla v Mariensternu uzavřena dne 26. dubna 1754 smlouva na 1200 zlatých; k vyplacení celé částky došlo 5. srpna 1755. Z ní vyplývá, že původně zamýšlená socha sv. Edmunda (proboštova patrona) byla nahrazena sv. Benediktem, čímž se dosáhlo obligátní protějškovosti se sv. Bernardem, a že místo sv. Voršily (jejíž relikvie byly v klášteře uctívány) bylo během práce rozhodnuto zobrazit sv. Markétu. Také Platzer se zavázal postupovat podle „předloženého modelu k tomuto novému oltáři“⁸ snad vkreslením podoby plastiky do celkového návrhu Lauermannova, ačkoliv nepochybně mohl jen sáhnout do své bohaté zásobnice, v níž jistě byli všichni světci z oltáře zastoupeni možná i v několika variantách kresliřských a terakotových.⁹ Smlouva s malířem oltářního obrazu Františkem Karlem Palkem (1724 až 1767) v pramenech zachována není; je v nich pouze závěrečná kvittance na 1000 zlatých z 25. září 1755, podepsaná v Mariensternu, kam patrně Palko přijel v doprovodu svého rozměrného plátna.¹⁰

Erlaubnis / bezahlt 4" 18 / Mehr in Ungelt Maudt bezahlt...1" 3 / Vor die Gelegenheit vor mich und H. Pischl / bis Leitmeritz bezahlt...7 / Suma 376 R 50 Kr. / Marienstern den 11. Augusti 1756 / Frantz Lauermann.“ – Další vyučování nákladů: „Auszug meiner Anforderung lauth Contract wie folget / Der Betrag ist 5250 / Der Empfang ist 3650 R / Bleibt also Resto 1600 R / Dann die Ausgaben von die Lieferung von Prag biß Birna betragt in einer Suma...376 Fl. 50 Kr. / Suma 1976 Fl. 50 Kr. Sagr. Reichsth. 1317 / Frantz Lauermann.“

⁸ „Im Nahmen Gottes! Sey mithin zu wissen, daß laut unter gesetzten dato zwischen der Hochwürdigen Hochgebohrnen Josephen Elgerin des fürstl. Stifts, und jungfräul. Closters Marienstern an einem, und dem Achtbahren Herrn Ignatz Platzer, Bürgern, und Bildhauern in der Königl. Böhmischen Neustadt Prag wegen Verfertigung zu einem neuen Altar darzugehörigen Statuen am anderen Theil folgender zu recht beständiger Contract wohlbedächtigt verabredet, und beschlossen worden. 1) Es verobligiret sich nehml. gedachter Herr Bildhauer vermög vorgewiesenen Modells zu diesen neuen Altar, die Figuren. nehml. auf denen Trag-Steinen Bernardum und Edmundum, und auf denen Seiten Portalen Ursulam und Catherinam, bey dem Tabernacul zwey kleine Kindeln, mehr in den Aufsatz oben auf, Gott Vater und Heiligen Geist, nebst zwey erwachsenen Engeln, nicht minder zwey Kindeln auf denen Fronten, sambt denen Engels-Köpfen, wie auch die gantz benöthigte Verzierung sambt der Bild-Rahm nach Ausweisung des Modells, von feinem und gutten Lindenen Holzte kunstmäßiger Weise auf das beste und fleissigste zu arbeiten, und zu verfertigen. 2) Verspricht eigens Hochgedachte Frau Abatissin und Domina nebst dem Hochlöbl. Convent vor oberührte Arbeit dem Herrn Bildhauer Eintausend Zwey Hundert Reichs-Thaler i. e. 1200 Rthl. nach und nach zubezahlen, wie denn jedes mahlige Auszahlung auf den Contract angemercket werden soll. Weilen nun beyderseits respective Contrahenten nochmahliger ernstl. Wille und Meinung ist. Als ist zu steter Festhaltung gewährtiger Theilen eigenhändig unterschrieben und besiegelt worden / Signat. Closter Marienstern den 26. April 1754 / Josepha Abbatissin / Edmundus Praepositus / darauf empfangen... 200 Rthl... 300 Rthl. / 1755 den 24 Februari empfangen... 200 Rthl... 300 R / 1755 den 5. Augusti empfangen... 200 R. / Dießer Contract ist vollstendig in Richtigkeit gebracht und bezahlt / Ignaty Platzer.“ – Další smlouvy (beze jmen) se týkají řemeslnických a stříbrnických prací. Tabernákl dodal ze zlatené mědi pražský zlatník Kašpar Gschwandtner.

⁹ „Quittung über Tausend Floren... Welche ich Endes gefertigter von das gemalte Altar Blat von Titl. pleniss. Ihro Hochwürden und Gnaden der gnädigen Frauen Abbatissin des hochfürstl. Stifts, und jungfräul. Klosters S. Marienstern, heut dato als das accordirte Pretum baar und richtig erhalten habe. Sigl. Klostern Marienstern den 25. September 1775. (i. e. 1000 Florenen) Franciscus Palcko.“

¹⁰ O. J. Blažíček – P. Preiss, *Ignác Platzer, skici, modely a kresby z pražské sochařské dílny pozdního baroku*, kat. výstavy Národní galérie, Praha, 1980.

Struktura oltářního celku je velice prostá a přímo konvenční. Její základnu vytváří sarkofágová menza. Sochy sv. Benedikta a sv. Bernarda, objemově vypulné, povrchově vyhlazené a pojaté protějškově v zrcadlově obrácených pohybech (které jsou již jen hluchou ozvěnou někdejšího patetického náboje vrcholného baroka) jsou vysunuty na zaoblené sokly mezi sloupy tordované (flankující oltářní obraz) a sloupy hladké, šikmo představené pilířům; trojice jejich zladených kompozitních hlavíc dojmově srůstá do košatého pásu pod římsovými úseky, nad nimiž vybíhá čtveřice volut. Na vnějších z nich klečí adorující andělé po stranách nástavce s řezbou Boha Otce s Duchem svatým. Světice stojí na postranních průchodech do sakristie.

Největší pracovní výkon a zřejmě i hlavní výtvarný podíl — návrh oltářní architektury v podstatě tak jednoduché byl nepochybně zcela v jeho uměleckých možnostech a schopnostech — tedy připadl mramoráři Františku Lauermannovi. Podnět k tomuto společnému dílu však mohl vyjít od Palka, který byl v saských zemích jako „polský královský malíř“ (od 11. března 1752) nejlépe z trojice zúčastněných umělců znám a měl tu jako tvůrce fresky a vysoce hodnoceného oltářního obrazu v kapli sv. Jana Nepomuckého v dvorním kostele drážďanském největší kredit.¹¹ S Platzerem spolupracoval vícekrát již od svého prvního freskařského díla na půdě Čech, v kostele sv. Jana Nepomuckého v Kutné Hoře (1752) a v době vzniku plastik pro Marienstern v malostranském chrámu sv. Mikuláše, kde se v *Litterae annuae* píše o výzdobě kupole s Palkovou freskou jako o dokončené až roku 1756; pozornost referenta byla ovšem tehdy zaměřena výhradně na osazení Platzerových dřevěných, mramorově štafirovaných soch osmera Blahoslavenství.¹²

U Palka a Platzera dochází navíc k nejtěsnějšímu sepětí, oba vtělují tytéž slohové principy, oba dospívají k analogickým proporčním kánonům podsaditých plnotvarých figur a nápadně shodné „piazzetovské“ typice. Bezděčně se proto vtírá i u nich ona naléhavá otázka vztahu malíře a sochaře v baroku nejen českém (kde se zdá být zvláště aktuální), ale středoevropském vůbec. Že malíři dodávali návrhy k plastikám, je obecně známo. Byl to — abychom uvedli jeden zvláště markantní příklad za mnohé jiné — směrodatný mistr Palkova uměleckého mládí Paul Troger, který nejen doporučil roku 1733 opatu cisterciáckého kláštera ve Zwettlu vídeňského sochaře Jacoba Christopha Schlettera, ale dodal také návrh kompozice s trůnicí P. Marií Vítěznou a adorujícím sv. Bernardem, který Schletter zhmotnil v pískovcovém reliéfu v boční lodi kostela (1736 až 37).¹³ Že by byl Platzer přijímal od Palka impulsy tak konkrétní, se

¹¹ Dresden, Staatsarchiv, Loc. 896. Bestellung verschiedener Hofbedienten, vol. VII., 1752–54, fol. 7 (dekret z 11. III. 1752).

¹² Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, cod. 12338 (ročník 1756).

¹³ W. Aschenbrenner—G. Schweighofer, *Paul Troger. Leben und Werk*, Salzburg, 1965, 130; K. Garas, *Deutsche und österreichische Zeichnungen des 18. Jahrhunderts. Ausgewählte Meisterwerke der Graphischen Sammlung des Museums der Bildenden Künste in Budapest*, Budapest, 1960, č. 14; též *Österreichische Barockzeichnungen aus dem Museum der schönen Künste in Budapest*, Salzburg, 1961, 44, č. 16.

ovšem doložit nedá a nezdá se při jeho osobní tvůrčí kapacitě, doložené tolika mnohdy značně originálními kreslířskými studii, ani valně pravděpodobné. Reciproční ovlivňování obou umělců však bylo zřejmě značné, aniž lze jednoznačně poukázat na jednu stranu jako na výhradně dávající a na druhou jako na pouze přijímající.

Mariasternský oltář představuje v úhrnu svého formálního a koloristického souboru, zvláště barevného souznění oltářního obrazu s mramorářským dílem (v němž je Platzerovým sochám přidělena funkce jakýchsi ostrých vsuvek jasně a leskem zlata), příznačný příklad homogenního celku konzervativní linie kultivovaně nevybojného vyústění barokního cyklu, konvergujícího ke klasicismu nové vlny, tendence příznačné sice obecně, avšak v dosahu vlivu „winckelmannovských“ Drážďan (v nichž se radikální rokoko nikdy plně nerozvinulo) navíc i programově vyžadované a výlučně přijímané.

EIN GESAMTWERK DER KÜNSTLER DES PRAGER ROKOKOS IN DER OBERLAUSITZ

Der Hauptaltar in Marienstern von F. Lauer mann, I. F. Platzer und F. K. Palko

Die katholische Oberlausitz unterhielt auch unter der sächsischen Herrschaft enge Beziehungen zu Böhmen. Die Zisterzienserinnenklöster Marienstern und Marienthal gehörten zur böhmischen Ordensvikarie. Aus Prag wurde laut der im Klosterarchiv aufbewahrten Kontrakte mit Quittungen der Hauptaltar für Marienstern bestellt (1755—56). Die Anregung dazu dürfte von dem damals bereits in Prag tätigen polnisch-kursächsischen Hofmaler Franz Karl Palko (1724—1767) hervorgegangen sein, der das Altarblatt mit der Himmelfahrt Mariä für 1000 Gulden schuf. Die marmorne Architektur lieferte für 3500 Gulden (mit Zurechnung weiterer Ausgaben) der Kleinseitner Steinmetz Franz Lauer mann (1714—1778) und die vergoldeten Statuen (nebs den Kapitälern) schnitzte der Bildhauer Ignaz Franz Platzer (1717—1767), Palkos häufiger Mitarbeiter, dessen Werk mit der künstlerischen Auffassung des Malers auffallende stilistische Übereinstimmungen aufweist.

